

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - III

JULY - SEPTEMBER - 2020

ENGLISH / MARATHI PART - II

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

Journal No. 40776



SJA AJANTA PRAKASHAN

**IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399**
www.sjifactor.com

❖ **EDITOR** ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ **PUBLISHED BY** ❖



Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "**AJANTA**". Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Published by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Edited by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877, 7030308239 Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com



EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq

Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Dr. Ashaf Fetoh Eata

College of Art's and Science
Salmau Bin Abdul Aziz University. KAS

Muhammad Mezbah-ul-Islam

Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. S. Sampath

Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. S. K. Omanwar

Professor and Head, Physics.
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Shekhar Gungurwar

Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Dr. S. Karunanidhi

Professor & Head.
Dept. of Psychology.
University of Madras.

Dr. Walmik Sarwade

HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Prof. P. T. Srinivasan

Professor and Head.
Dept. of Management Studies.
University of Madras, Chennai.

Roderick McCulloch

University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Nicholas Loannides

Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor.
Faculty of Computing, North Campus.
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road.
London, N7 8DB, UK.

Dr. Meenu Maheshwari

Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao

M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. Rana Pratap Singh

Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Memon Sohel Md Yusuf

Dept. of Commerce, Nirwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Prof. Joyanta Borbora

Head Dept. of Sociology.
University, Dibrugarh.

Dr. Manoj Dixit

Professor and Head.
Department of Public Administration Director.
Institute of Tourism Studies.
Lucknow University, Lucknow.

Dr. P. Vitthal

School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

Dr. Jagdish R. Baheti

H.O.D. S. N. J. B. College of Pharmacy,
Icm Nagar, A/P. Tal Chandwad, Dist. Nashik.

Dr. Sadique Razaque

Univ. Department of Psychology.
Vinoba Bhave University,
Hazaribagh, Jharkhand.

Prof. Ram Nandan Singh

Dept. of Buddhist Studies University of Jammu.

Dr. Safiqur Rahman

Assistant Professor, Dept. of Geography.
Guwahati College Bamunimaidam, Guwahati,
Assam.

PUBLISHED BY



CONTENTS OF MARATHI PART - II

प्र.	शोधनिवंश आणि स्लेक्षकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
	अण्णाभाऊ साठे यांचे संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीतील योगदान डॉ. गंगाणे जीवन सुदामराव	१-५
	सत्यशोधकांची विचारवंत आण्णाभाऊ साठे प्रा. डॉ. सावंत जे. सी.	६-९
	साहित्यिक अण्णाभाऊ साठे यांचे योगदान डॉ. उर्मिला क्षीरसागर	१०-१४
✓	अण्णाभाऊ साठे यांच्या निवडक कथात्मक साहित्यातील खी चित्रण प्रा. डॉ. सौ. कल्पना राजीव योहिते	१५-२१
	आण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मानवतावाद संघर्ष आणि स्थानिक इतिहासाचे बास्तववादी चित्रण प्रा. डॉ. वंदना रा. लोंड	२२-२५
	ख्रिविरे येथील सावकारांच्या वद्धांची होळी (७ नोव्हेंबर १९४९) डॉ. गणेश शंकर विघाटे	२६-२८
	दुसऱ्या महायुद्धातील यशवंत घाडगे यांची कामगिरी किरण गणपत कुंभार	२९-३१
	प्रजाहितदक्ष जयसिंगराव घाटगे राजेंद्र मा. घाटगे	३२-३६
	घारापुरी लेणीचा एक ऐतिहासिक अभ्यास डॉ. भानुदास घोडिका शिंदे	३७-४१
०	डॉ. संजीवनी सर्तीष केळकर यांचे कार्य डॉ. एस. एन. गायकवाड	४२-४५
१	उत्तर पेशवेकालीन तुरुंग व्यवस्था प्रिया द्विजेश कुलकर्णी	४६-४८
२	शेतकऱ्यांच्या व्यथा व महात्मा फुले यांचे उपाय प्रा. कोकाटे अनिल दत्तात्रेय	४९-५२

४. अण्णाभाऊ साठे यांच्या निवडक कथात्मक साहित्यातील स्त्री चित्रण

ज्ञा. डॉ. सौ. कल्यना राजीव बोहिटे

प्रोफेसर इतिहास विभाग प्रमुख, यशवंतराव चक्राण कॉलेज इस्लामपूर, यश. सांगली.

प्रस्तावना

आधुनिक भारताच्या इतिहासात विसाव्या शतकात महाराष्ट्राच्या मातीत विविधांगी क्षेत्रात आपल्या कार्याचा ठसा उमटवणारी अनेक व्यक्तिमत्त्वे जन्मास आली. महाराष्ट्राच्या साहित्य विश्वात आपल्या लेखणीने सातासमुद्रापार अजरामर झालेले साहित्यातील एक अलौकिक व्यक्तिमत्त्व म्हणजेच साहित्यरत्न लोकशाहीर अ. भाऊ साठे अण्णाभाऊचे साहित्य म्हणजे मराठी साहित्य विश्वाता मिळालेली देणगी होय.

महाराष्ट्राच्या स्यातंत्र्यपूर्व सातारा जिल्ह्यातील सधाच्या सांगली जिल्ह्यातील याळ्ये तालुक्यातील वाटेगाय या गावी मातंग जातीत भाऊराय व वालूवाई यांच्या पोटी १ ऑगस्ट १९२० रोजी तुकाराम उर्फ अण्णा यांचा जन्म झाला.^१

तत्कालीन सामाजिक विषमता, जातीयता, भेदभावाचे चटके यामुळे केवळ दीड दिवस शाळेत गेलेल्या अण्णा भाऊनी साहित्याच्या क्षेत्रात अजरामर असे साहित्य लेखन केले. काढबराया, कथा, नाटके, पोवाडे, लोकनाट्य, कविता, प्रवास वर्णने इत्यादी विपुल अशी साहित्य संपदा त्यांच्या लेखणीतून निर्माण झाली. म्हणुन अण्णा भाऊचे साहित्य म्हणजे महाराष्ट्राच्या साहित्यातील अमुल्य असा वाडमयीन ठेवा. प्रस्तुतच्या शोधनिवंथत अण्णा भाऊच्या निवडक कथात्मक साहित्यातील स्त्रीचित्रणाचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

पूर्वचरित्र

गरिबी व अस्पृश्यतेचे चटके यामुळे स्यातंत्र्यपूर्व काळात याच्या १२ व्या वर्षी ते वडिलांबरोबर २२७ मैतांचा पायी प्रवास करत वाटेगावहून मुंबईला आले चरितार्थीसाठी, पोटासाठी लहान वयात पडेल ती कामे त्यांनी केली. झाडवाला, हमाली, मोलमजुरी इ. कामे करून उदरनिर्वाहास सुरुवात केली.^२ या काळात याच्या १५-१६ व्या वर्षीच ते कामगार चळवळीकडे झुकले व कम्युनिस्ट पक्षाचे क्रियाशील कार्यकर्ते झाले. को. श्रीपाद अमृत डांगे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, काळे माकर्स यांच्या विचारांनी ते प्रभावित झाले, याच काळात मुंबईतील गिरणी कामगारांचे प्रश्न, समाजाचे विदारक दृष्टिकोंवा, संघर्ष या गोष्टी लहानपणी अनुभवल्या.

पुढे १९४२ स्यातंत्र्य चळवळीत ते सामील झाले. १९४४ ला शाहीर अमर शेख, शाहीर गवाणकर व अण्णा भाऊनी "लाल बावटा" या कलापथकाची स्थापना केली. पोवाडे, लावण्या, वगनाट्ये या मार्द्यमातुन त्यांनी स्यातंत्र्य आंदोलन, संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ, गोवा मुक्ति आंदोलनात महाराष्ट्रभर जनजागृती केली. संपुर्ण महाराष्ट्र द्यक्कून काढला.^३ "माझी मैता गावाकडे राहिली माझ्या जीवाची ह्येतीया काहिली" त्यांची ही लावणी संयुक्त महाराष्ट्राचे प्रेरणागीत बनली.

१९४२ वंतर अणणा भाऊनी साहित्य लेखनाकडे विशेष लक्ष दिले. त्यांनी उपेक्षित माणसांचे आणि श्रमाचे मुळ्य राखून मानवी जीवनाला नवा विचार देणारे, वास्तववादी लिखाण अत्यंत सुकृत अशा निरीक्षणातुन तळमळीने केले.

लोकवाड:मय,लोकनाट्य,कथा,काढबर्या,नाट्य,चित्रपट,पोवाडे,लावण्या,गीत,पटे,गवळण,यग,तमाशा
इ.अनेक साहित्यातील प्रकारात त्यांनी लिखाण केले.पोवाडा व लावणी या लोककथात्मक शैलीच्या वापराने ते विशेष लोकप्रिय झाले मैंविड्डाम गोर्कीच्या साहित्य वाचनाने त्यांना लिखाणाची उर्मी दिली.

अणणा भाऊंचे साहित्य

अणणां भाऊंनी एकुण ३५ काढबरीचे लिखाण केले.त्यामध्ये चित्रा ही त्यांची पहिली काढबरी. फकिरा, वारणेचा वाघ,माकडीचा माळ, आवडी,अलगुज,चिखलातील कमळ, गुलाम,मथुरा,रत्ना, रूपा, वैजयंता या काही काढबर्या.त्यांच्या काढबरीवर सात चित्रपटही निघाले.१९६१ साली "फकिरा" या त्यांच्या काढबरीला महाराष्ट्र शासनाचा उत्कृष्ट काढबरीचा पुरस्कार मिळाला.^४

त्यांचे २२ कथासंग्रह आहेत. त्यातील खुळंद्यांडी, बरवाचा कंजारी, स्मशानातील सोन,आवी, भानामती,चिरागनरची भुत, नवती, निखारा, कृष्णाकाठच्या कथा, गुरहाळ, लाडी, पिसाळलेला माणुस, ठासलेल्या बंदुका, स्वप्नसुंदरी, रानगा, फरारी, भोमक्या आणि इतर कथा, भुताया मळा, रानवेली, राम रावण युद्ध, जिवंत काढतूस, गजाआड हे काही कथासंग्रह. याचबरोबर पटकथा, पोवाडा शैलीतील टहा गाणी त्यांनी गायिली. इतामदार, पॅग्याचं लगीन, सुलतान ही नाटके त्यांनी लिहली. त्याचबरोबर अकलेची गोष्ट, कापर्या चोर, कलंबी, देशभक्त घोटाळे, निवडणूतील घोटाळे, शेटजींचे इलेक्शन, बेकायदेशीर, पुढारी मिळाला, माझी मुंबई, मूक मिरवणूक, लोकमंत्र्यांचा दौरा, इ. लोकनाट्ये त्यांनी लिहली. अमळवेरचे अमर हुतात्मे, पंजाब दिल्लीचा दंगा या त्यांच्या काव्यरचनाही १९४८ साली प्रसिद्ध झाल्या.

१९४३ साली त्यांनी लिहलेला स्टेलिनग्राडचा पोवाडा "पार्टी" या मासिकात प्रसिद्ध झाला.रशियाच्या इंडो सोयिएत कल्यरल सोसायटीच्या निमंत्रणावरून ते १९६१ साली रशियाला गेले होते छत्रपती शिवरायांचे चरित्र पोवाड्यातुन त्यांनी रशियात सांगितले.

"कविता आणि माझा रशियाचा प्रवास" हे त्यांच्या प्रवासवर्णनाचे नाव.डॉ.बाबासाहेब आंयेडकरांच्या विचारांचे संस्कार त्यांच्यावर झाले होते म्हणुनच "जग यदल घालुनी घाय। सांगुनी गेले मज भीमराव। हे त्यांचे गीत खुप गाजले."^५

यिलक्षण अशी प्रतिभा लाभलेल्या अणणा भाऊंचे लिखाण भारतीय व इतर २७ भाषांत भाषांतरीत झाले अशालेखक,साहित्यिक,शाहीर,कथा काढबरीकार अणणा भाऊंनी अलौकिक साहित्याने समाजमनात आपले वेगळे स्थान निर्माण केले.त्यांच्या समृद्ध लेखणीतून उपेक्षित वर्गाता जीवनाचा मार्ग प्राप्त झाला. जातीव्यवस्थेने किडलेल्या समाजात अस्पृश्याना,दबलेल्याना,दुःखीताना,कष्टकर्याना,पुरुषप्रपान समाज व्यवस्थेत दुर्यम स्थान असलेल्या स्थियाना जगण्याचं यक्क दिलेलं होतं त्यांच्या साहित्यात उपेक्षित,शोषित,गरीब वर्गांचं जिणं, वास्तव

जगणं त्यांनी मांडलेले आहे पोटासाठी घडपडणार्या ,संघर्ष करणार्या अठरा विश्व दारिद्र्य असणार्या ,उपाशीपोटी दिवस काढणार्या गोरगरीब व सामान्य जनतेच्या लोकजीवनाचे दर्शन आणि जगण्यासाठी स्वाभीमान व संघर्ष अण्णाभाऊंच्या कथा, कांदंबर्यातून पहायला मिळतो.

अण्णा भाऊंच्ये कथालेखन

अण्णा भाऊंनी १९४९ पासुन कथालेखनाला सुरुवात केली ते आयुष्याच्या अखेर पर्यंत १९६९ पर्यंत लिहीतच होते 'त्यांनी प्रारंभीये कथालेखन युगांतर, मशाल, आशा इ नियतकालिकातून केले त्यांनी अनेक कथा प्रकारामध्ये कथालेखन केले ' त्यामध्ये सामाजिक, राजकीय, ऐतिहासिक, दलित, विनोटी, कलात्मक, हृदयदावक, शोकांत, आत्मचरित्रात्मक यादवरोबरच गुन्हेगारी जीवनाचे चित्रण करणार्या कथा, प्रेमकथा, कौटूबीक, अंथःश्रद्धांच्या विस्थृतच्या कथा अशा अनेक कथा त्यांनी लिहल्या '.

अण्णा भाऊंच्या निवडक कथात्मक साहित्यातील स्वीचित्रण

अण्णा भाऊंच्या कांही निवडक कथात्मक साहित्यातील स्वीचित्रणी रेषांचे चित्रण पाहता त्या झोपड पट्टीत राहणार्या, कायाडकष करणार्या, मुरळी, वेश्या समजल्या गेलेल्या पोटासाठी, कुटूंबासाठी, प्रामाणिकपणे रावणार्या इ स्वीजीवनाचे दर्शन त्यांच्या साहित्यातून होते ' या सर्व स्थिया सोशीक आहेत कषाळ, त्यागी आहेत. समकालीन परिस्थितीत पुरुषप्रथान संस्कृतीत समाजव्यवस्थेत दुर्योग स्थान असणार्या स्थिया अण्णा भाऊंच्या साहित्यात या स्थिया खंबीरपणे घाडसाने निर्णय घेत असलेल्या दिसतात हे यातील निवडक कथां चित्रणावरून समजते.

यिलवरी

"बरवाया कंजारी" या अण्णा भाऊंच्या कथा संग्रहातील यिलवरी ही एक स्वीप्रधान नायिका असलेली कथा या कथेत यिलवरी पोटासाठी तमाशा ही लोककला सादर करून आपला व जमातीचा चरितार्थ चालविणारी वीस वर्षांची तरुण सुंदर स्त्री. सुगीच्या दियसात आपल्या जमातीतील लोकांना बरोबर घेऊन गावोगावी पालं घेऊन जाणारे हे लोक तांड्यातील शे-दोनशे लोकांची देखभाल करण्याची जवाबदारी यिलवरीच असते. त्यांच्या कुटूंबाची गुजराण या तमाशावरच चालत असते यिलवरी या जमातीची म्होरक्या असते.

येळापूर गावात तमाशासाठी ती आपली पालं गावच्या देशमुखाच्या मर्जीविरुद्ध त्याच्या शेतात उत्तरते त्यांना शेतात राहायला देशमुख विरोध करतो पण सुंदर यिलवरीला यघुन मात्र तिच्या जमातीला शेतात राहायची परवानगी देशमुखांकडून मिळते. ती तमाशा करण्यासाठी देशमुखाच्या याड्यावर जाते तेव्हा देशमुखाची यिलवरीवर वाईट नजर जाते देशमुखाच्या याड्यावर काम करणारा गरीब पण अन्याशी इमान असणार्या अमीनचे य तिचे प्रेम जुळते. तेव्हा देशमुखाने प्रचंड संपती देऊ केली तरी गरीबीतही आपलं चारित्र्य जपणारी यिलवरी, नैतिकतेचे सुंदर स्वीचित्रण अण्णा भाऊंनी या कथेत उभे केले आहे.

त्याचबरोबर तिची अबू घ्यायल्या आलेल्या देशमुखाच्या तायडीतून आपला जीव थोक्यात घालून तिच्या वडिलांना व तिला याचवणारा गरीब कामगार अमीन एक कणखर निर्णयक्षम, चारित्र्यवान प्रामाणिक, गरीब कषाळ, अन्यायाविरुद्ध पेटून उठणारी, देशमुखाशी टक्कर देऊन आपल्या जमातीचेही रक्षण करणारी घाडसी

विलवरी या कथेत पहायला मिक्टे पुरुषपणान भारतीय संस्कृतीत अणा भाऊऱ्या साहित्यात स्थियांचं शील जपणं हा अमुल्य ठेवा व तो जपन्याचं चित्रण या कथेमध्ये दिसते. विलवरीच्या अद्युताच हात घालणार्या देशमुखाच्या विरुद्ध म्हणजे आपल्या अन्याविरुद्ध दंड थोपटलेला अभीन व गरीबीतही अन्याया विरुद्ध लढा देणार्या, पेटून उठणार्या आपले शील जपणार्या विलवरी सारख्या नायिका अणा भाऊऱ्यी आपल्या कथेत आणल्या.”

डोळं

अणा भाऊऱ्या “स्मशानातील सोनं” या कथासंग्रहातील ‘डोळं’ ही नैतिक मुल्यांची जाणीव कशी जागविली जाते याचे चित्रण करणारी एक हृदयदावक कथा. या कथेची नायिका गीता ही नवर्याला देयासमान मानणारी सुंदर स्त्री, विशेषत: तिचे डोळे खुपच सुंदर असतात. तिचे हे सुंदर डोळेच तिच्या दुःखाचे कारण ठरतात नवरा व सासरचे लोक तिचा संशयाने उक्त करतात. यास्तविक गीताचे मन व हृदय निर्मळ असते पण संशयामुळे घरच्याना ते गदूळ दिसते स्वतःच्या चारिन्याबद्दल तापलेल्या तेलातून पैसा काढण्याची अग्निपरीक्षा देण्याची येळ गीतावर येते तेव्हा ठामणे नकार देणारी गीता पापी ठरवली जाते क्षणाक्षणाता उत्कंठा याढवून काळजाचा ठाय घेणारी ही कथा शेयटी माहेरी घालवलेल्या गीताने आपल्या दुःखाचे कारण असणारे स्वतःचे हे सुंदर डोळे, म्हणुन ती डोळ्यात शेंडाचा चीक घातून स्वतःची दृष्टी घालवून वसते डोळ्यांचं सौदर्य हा तिच्यासाठी शापच ठरला.”

नैतिकता ही केयळ उच्चवरिणी अथवा श्रीमंत लोकांकडे असते असे नाही तर समकालीन, गरीब, उपेक्षित पददलित या स्थिया प्रसंगी जीव देतील पण आपल्या शीलाचं रक्षण करणार्या, गरीबीतही नीतीमतेला धक्का लागू न देणार्या आहेत हे गीताच्या डोळं कथेतून प्रत्ययाता येते.

निखारा

अणा भाऊऱ्या “निखारा” या कथासंग्रहातील निखारा ही कथा फुला या गरीब, प्रामाणिक मुलीची आहे. देवभक्ती, भजन, कीर्तन करणार्या गरीब यिठोया डुंगरणेची फुला ही आईविना याढलेली पोर. सुंदर दिसणारी फुला यायात आल्यानंतर तिच्या लग्नाची काळजी असलेले यडील.

स्त्री म्हणजे उपभोग्य वस्तु असे समजणारे य त्यांच्या गरीबीचा फायदा घेणारे अनेक गावगुंड समकालीन परिस्थितीत समाजात असतात. फुलाच्या गायातील गुंग्या पाटलांसारखे काही लांडगे स्त्री शोषण करण्यासाठी टपलेले असतात.

गुंग्या पाटलाला फुलाने दाद न दिल्याने चिह्न त्याने यिठोबावरती घरात गांजा ठेवल्याचा खोटा आळ आणून त्याला पोलिसात पकडून दिले. झालेल्या मानहानीत यिठोबाचा मृत्यु होतो. तेव्हा आपल्या कुदूऱ्यावर, वडिलांवर झालेल्या अन्यायाची धग मनात ठेवून फुला बदला घेते. गावगुंड गुंगा पाटलासह त्याचे घर निखारायाने पेटवून देते अशी ही कथा.¹²

अन्यायाचा प्रतिकार करणार्या, असहाय्य परिस्थितीतही ऐर्याने मुकाबला करणार्या फुलासारख्या घाडसी स्थियांचे अणा भाऊऱ्यी आपल्या कथेत चित्रण केले आहे. अणा भाऊऱ्या “खुळ्याडी” या कथासंग्रहाच्या

प्रस्तावनेमध्ये अणा भाऊंच्या कथा विषयी आचार्य अवे म्हणतात, "अणा भाऊंच्या कथा या जगण्यासाठी लढणार्या माणसांच्या कथा आहे" हे सार्थ वाटते.¹³

काडीमोड

असहाय्य परिस्थितीत, ऐन तारुण्यात वैधव्याची कुम्हाड कोसळलेल्या एकाकी जिनं जगणार्या सखुच्या जीवनातील काडीमोड ही कथा औताइयाची देखणी सुंदर सखु वीस वर्षाची असताना नवरा मेला पटरी एक दोन वर्षांचे मुल तेव्हा विधवेपणानं जगायचं कसं नि अबुदार म्हणुन मरायचं कसं हा प्रश्न भेडसायणारी सखु खंबीरपणे दुःख विसरते भाऊंदानी घर, शेत लुबाङ्ग नये म्हणुन मोळ्या जिदीन, घडपडीनं मुलगा भीमाला मोठं करणार्या कटाकू सखुचं चित्रण अणा भाऊंनी काडीमोड या कथेत केले आहे.

पुढे जाऊन ही कथा येगळ्या वळणावर येते वयात आलेल्या भीमाचे लग्न ठरावे म्हणुन सखु मैरुवाला नवस बोलते भीमाचे हरणा नावाच्या मुलीशी लग्न होते पण नवस जोपर्यंत फेडत नाही तोपर्यंत ती नवविवाहीत सुनव मुलाला एकत्र येऊ देत नाही. शेवटी दोघांत काडीमोड होतो.¹⁴

नवस बोलणं, त्यातुन गैरसमज मग काडीमोड स्टॉ परंपरांच्या, अंथःश्रद्धांच्या भोवर्यात अडकलेला समाज त्यातून झालेला भीमाचा काडीमोड. पण अणा भाऊंनी आपल्या कथांत अंथःश्रद्धांचे समर्थन कथीच केले नाही. शेवटी अंथःश्रद्धेच्या विरोधात असणारी ही कथा सखु मुलाचा संसार पुन्हा जोडून देते थोडक्यात समाजात असणार्या अनिष्ट घालीरिती, रुढीपरंपरा, अंथःश्रद्धा यांच्या भोवर्यात लोक अडकले होते यातून समाजाला मुळ करण्याच्या जाणिवेतुन निर्माण झालेली काडीमोड ही कथा.

आवी

"आवी" या कथासंग्हातील आवी ही कथा, आवी या ग्रामीण मुलीच्या जीवनाची कथा आहे. आवडी गावच्या आवा भोसल्याची आवी ही देखणी मुलगी. तिला त्रास देणार्या, तिच्या विषयी वाईट नजर ठेवणार्या व तिचे ठरलेले लग्न मोळणार्या बक्याचा अत्यंत धाडसी वृतीने आवी बदला घेते याचे चित्रण या कथेत आहे. पण पुढे तडजोड म्हणुन ती सांगून आलेल्या मुलाशी लग्न करते पण तेही गुन्हेगारी प्रवृत्तीच्या माणसाशी आपले लग्न झाले, आपण फसले गेलो हे समजताच नवर्याचे घर सोडून येणारी, त्याच्याकडे नांदण्यास नकार देणारी करारी, निश्चयी आवीचे चित्रण या कथेत आहे. अत्यंत कष्टप्रद परिस्थितीतही ती आपल्यावरील अन्यायाचा बदला घेते.¹⁵

स्त्री ही अवला नाही तर ती सवला आहे याचे उदाहरण म्हणजे आवी. ती ज्या ईर्याने अन्यायाचा प्रतिकार करते. स्त्रिया जेवढ्या सोशिक असतात तेवढ्याच त्या अन्यायाचा प्रतिकार करताना आक्रमकही होतात, दुर्गंधा अवतार धारण करतात हे आवीच्या चित्रणातून समजते. परिस्थितीनेच त्या तशा बनतात करारी, धाडसी आवीचे चित्रण अणा भाऊंनी या कथेत केले आहे.

समारोप

अणा भाऊंच्या कथात्मक साहित्याचे चित्रण पाहता त्यांच्या साहित्यात कष्टकरी, कामगार, झोपडपट्टीत राहणार्या, दलित, सामान्य गोरगरीब कुटूंबातील स्त्रिया आहेत त्या उदार आहेत, प्रामाणिक, मायाकू, कटाकू, सोशिक

य आत्मविश्वासू आहेत पण प्रसंगी फुला व आबी सारख्या अन्यायाचा प्रतिकार करताना त्या दुर्गचा अघतार देखील पारण करतात. त्या धाडसी व करारी आहेत. अण्णा भाऊनी आपल्या साहित्यातील या क्रांतीकारी व्यक्तिरेखांना मानाचे, आदराचे स्थान दिलेले दिसते. त्या सर्व स्थिया सुंदर आहेत, त्यांच्या साथेपणातील सौदर्याचे वर्णन याचताना त्यात कुठेही भपकेखाज पणा नाही तर त्यांच्या सौदर्यात निखळ शालीनता जाणयते ती याचकांच्या मनाला भायते.

आपल्या कथेतून त्यांनी बिलवरी, गीता, फुला, मानकी, आबी, लाडी, सखु, आवडी अशा कित्तीतरी स्त्री व्यक्तिरेखांना अमर केले. या व्यक्तिरेखा अण्णा भाऊनी पाहिलेल्या होत्या, अनुभवलेल्या होत्या. म्हणुनच १९६० साली अभिनय प्रकाशनने "बरबाया कंजारी" हा त्यांचा कथासंग्रह प्रकाशीत केला तेव्हा त्याच्या प्रस्तावनेत अण्णा भाऊ म्हणतात, "मी जे जीवन जगतो, पाहतो, अनुभवतो तेच मी लिहतो. मला कल्पनेची पंख लावून भरारी मारता येत नाही. त्याबाबतीत मी स्वतःला बेढक समजतो. यातील सारी पात्र माझ्या आयुष्यात या ना त्या कारणाते येऊन गेलेली आहेत." अण्णा भाऊ ज्या परिसरात यावरले त्याठिकाणच्या उपेक्षित, दलित, पीडितांचा जो संघर्ष त्यांनी अनुभवला, पाहिला तो कथेतून चित्रित केला. पुरुषप्रथान भारतीय संस्कृतीत अण्णा भाऊच्या साहित्यातील या नायिकांना बरोबरीचे, आदराचे, स्थान दिलेले दिसते.

अण्णा भाऊचे समकालीन याटेगाव येथील लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे शिल्पसृष्टी समितीचे (महाराष्ट्र शासन) संचालक श्री बाबासाहेब कृष्णाजी पाटील हे अण्णा भाऊविषयी आपल्या आठवणी सांगताना म्हणतात, "अण्णा भाऊ मुंबईहून जेव्हा जेव्हा याटेगावला येत तेव्हा मी कै. जंगले गुरुजी व अण्णा भाऊ तिघे एकत्र भेटत असे. अण्णा भाऊ त्यांच्या कथा आम्हाला ऐकवत याचकाच्या भूमिकेतून आमची प्रतिक्रिया ऐकण्यास ते ऊत्सुक असत. पुढे ते म्हणतात, त्यांच्या कथा कादंबर्यातील पात्र ही याच याटेगाव परिसरातील, वारणेच्या खोर्यापासून ते तारळी खोर्यापर्यंतची आहेत. ती यास्तव आहेत फक्त काही पात्रांची नावे बदलली असतील पण माकडीचा माळ, खुळवाडी हा सगळा परिसर व यातील माणसांचे चित्रण आपल्या सुक्षम निरीक्षण शैलीतून अण्णा भाऊनी आपल्या कथातून केले आहे."^६

अण्णा भाऊनी आपल्या कथातून अन्यायाविरुद्ध पेटून उठणार्या धाडसी, कणखर, तितक्याच मृदू पण करारी अशा स्त्री व्यक्तिरेखांचे चित्रण केले आहे. लढणार्यांना या व्यक्तिरेखा नेहमीच बळ देतील.

संदर्भ साधने

1. विजया वाड(संपा) - मराठी विश्वकोश खंड १९ महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ मुंबई २०१२ पृ. १५७
2. स्वामी. व्ही. एन-महाराष्ट्रातील समाजसुधारक, संत, साहित्यिक आणि थोर भारतीय विचारवंत विद्याभारती प्रकाशन लातूर २००७ पृ. २०४
3. कोरडे बजरंग - भारतीय साहित्याचे निर्माते अण्णा भाऊ साठे, साहित्य अकादमी नवी दिल्ली पृ. १०
4. वाड विजया (संपा)-मराठी विश्वकोश खंड पृ. १५७
5. उपरोक्त - पृ. १५७

6. कोरडे बजरंग - भारतीय साहित्याचे निर्माते अणा भाऊ साठे पृ १८
7. कुमार प्रकाश (डांबे)- दलित साहित्यःकाही विचार काही दिशा , कैलाश पट्टिकेशन्स औरंगाबाद प्रथम आवृत्ती २००२ पृ.६२
8. कोरडे बजरंग - पृ.२९
9. शिंदे रणधीर (संपा)- अणा भाऊ साठे साहित्य - समीक्षा श्रमिक प्रतिष्ठान कोल्हापूर मे २०११ पृ. ११
10. साठे अणा भाऊ - बरवाचा कंजारी श्रमिक प्रतिष्ठान, कोल्हापूर मे २०११ पृ.६३-७१
11. साठे अणा भाऊ - स्मशानातील सोन, श्रमिक प्रतिष्ठान कोल्हापूर मे २०११ पृ.२७-३६
12. कोरडे बजरंग- पृ - ३६,३७
13. महादेवन कांचन (संपा) "संभाषण" लोकशाहीर अणा भाऊ साठे जन्मशताब्दी विशेषांक १ ऑगस्ट २०२० पृ.१०२
14. डांगळे अर्जुन (निमंत्रक संपादक मंडळ)-लोकशाहीर अणा भाऊ साठे निवडक वाडःमय महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ प्रथम आवृत्ती १ आँगस्ट १९९८ पृ.५७४-५८१
15. साठे अणा भाऊ - आदी, हिराणी प्रकाशन गिरगाव मुंबई, दुसरी आवृत्ती १९८६
16. डांगळे अर्जुन व इतर - पृ.३६७
17. पाटील बाबासाहेब कृष्णाजी (मुक्त मुलाखत- भ्रमणाध्यनी) २३ सप्टें २०२० २४ सप्टें २०२०